

Қазақстанның аграрлық секторының қазіргі жай-күйі және оның тиімділігін арттыру жолдары

Жамбылова Гульфия

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

E-mail: g.zhambylova@asu.edu.kz

DOI: [10.26577/SEDGCh.2023v2ca11](https://doi.org/10.26577/SEDGCh.2023v2ca11)

Аңдатпа

Мақсаты – аграрлық секторының қазіргі жай-күйі және оның тиімділігін арттыру жолдарының нақты мүмкіндіктерін зерттеу. Аграрлық сектор болашақта елдің дамуына үлкен әсер етеді, өйткені отандық ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру халықтың сапалы өнімді тұтыну көлемінің артуына алып келеді

Әдістері – салыстырмалы талдау, статистикалық-экономикалық, жүйелік талдау, логикалық жалпылау.

Нәтижелері – салаға түрлі тәуекелдердің, қауіптер мен формажорлық жағдайлардың әсеріне қарамастан, аграрлық саланың дамуына теріс әсер ететін проблемаларды шешу, цифрлық технологияларға көшу бизнес-идеяларды қолдануды талап етеді. Аграрлық сектордың технологияларын енгізу саласын кеңейту үшін қажетті шаралар қаралды. Ауыл шаруашылығын дамытуды мемлекеттік қолдауға қажетті бағыттар ұсынылды.

Қорытынды – Мемлекет бөлген қомақты қаражат өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығын қолдауға, ауыл шаруашылығы техникасын жаңғыртуды ынталандыруға, отандық және халықаралық нарықтарда ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында салаларда заманауи өндіріс технологияларын қолдануға арналған. Елдегі аграрлық саясатты іске асыру кезінде жалпы әлемдік үрдістер мен дамыған елдердің ауыл шаруашылығын дамыту тәжірибесі ескерілді.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы, пандемия, аграрлық экономика, экономикалық өсу, азық-түлік қауіпсіздігі

JEL кодтары: Q10, Q18

1 Кіріспе

Аграрлық сектор ең алдымен Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік, экологиялық дамуында және стратегиялық бағытты бағдарлауда маңызды рөл атқарады.

Сондықтан, зерттеу жұмысының өзектілігі: пандемия кезеңіндегі Қазақстан Республикасының аграрлық секторының даму мүмкіндіктерін анықтау болып табылады. Себебі пандемия салдары ЭЫДҰ - ФАО экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының 2021-2030 жылдарға арналған ауыл шаруашылығы болжамына сай ұлттық, өңірлік және жаһандық деңгейлерде ауылшаруашылық және азық-түлік секторы жаһандық COVID-19 пандемиясына қарсы экономиканың басқа секторларымен салыстырғанда жоғары тұрақтылықты көрсетті. Бірақ кірістердің жоғалуы мен азық-түлік бағасының инфляциясының жиынтық әсері көптеген адамдар үшін дұрыс тамақтануға қол жеткізуді қиындатты. COVID-19 соққысынан туындаған алғашқы экономикалық құлдыраудан кейін, болжамдық болжамдар 2021 жылдан бастап экономиканың кеңінен қалпына келуін болжайды. Алайда, 2030 жылы әлемдік ЖІӨ деңгейі 2030 жылғы пандемияға дейінгі болжамдардан төмен болады деп болжануда, өйткені пандемия кезінде жоғалған ЖІӨ толығымен қалпына келмейді деп күтілуде. Болжам бойынша, бизнесті жүргізудің әдеттегі жолын ұстана отырып, 2030 жылға қарай аштықпен күресте ТДМ жоғарғы деңгейге қол жеткізу аса қиын болады деп болжануда.

Қазақстандағы аграрлық сектордың пандемия кезеңінде еңсеру үшін басқару тұжырымдамасын, әсіресе, ауыл шаруашылығы өнеркәсібіндегі басым секторларына жаңғыртуды енгізуді өзгерту қажет. Пандемия жағдайында агроөнеркәсіп кешенінің өндірісі тиімділігін арттыру елімізді қажетті аса маңызды ауыл шаруашылығы өнімдерімен үздіксіз қамтамасыздандыру үшін маңызды болып саналады. Мұндай жағдайдағы проблемаларын шешу үшін аграрлық секторды дамытуды мемлекеттік қолдау қажет.

2 Материалдар мен зерттеу әдістері

Қазақстан экономикасы қазір пандемия зардаптарын бастан кешуде. Дүние жүзінің өзгермелі қазіргі кезеңінде, халықаралық нарықтардың бәсекелестігінің жетілуі және жаһандандудың ұлғаюы аграрлық сектордың даму мүмкіндіктерінің жаңа модельдерін іздеу, олардың экономикалық өсуге әсерін тигізетін факторларын тауып, ондағы проблемаларды алға тарту қазіргі негізгі міндеттері болып табылады.

«Қалыптасқан жаңа геосаяси жағдайларда және әлемдік экономикалық жүйеде дағдарыстың күшеюі Қазақстан экономикалық өсуді, ішкі және әлемдік нарықтарда ұлттық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін болады, неге аграрлық сектор қазақстандық экономиканың басты драйверлерінің бірі болуы тиіс» -

депҚР президенті Қ.К.Тоқаев 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында - «Геосаяси ахуалдың қатты ушығып кетуіне байланысты Қазақстан қазіргі тарихымызда болып көрмеген қаржылық-экономикалық қиындықтарға тап келіп отыр. Қатаң санкциялық тайталас қазірдің өзінде жекелеген елдерді ғана емес, тұтас жаһандық экономиканы елеулі шығынға ұшыратуда. Осыған орай, егін егу науқанын сапалы өткізуге бас назар аударылады. Ауыл шаруашылығы техникаларының дайындығын, тұқым мен тыңайтқыш қорларын қайта тексерген жөн. Бірқатар өңірлердегі жауын-шашынның аздығы егіннің шығымын мандытпай, жемшөптің жетіспеуіне әкеп соқтыруы мүмкін екенін ұмытпайық. Жалпы, фермерлер қауымдастығымен бірлесіп, агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік қолдау тәсілдерін қайта қарау керек» [1]. Қ.К.Тоқаевтың ойынша, аграрлық сектордағы тауарды өндірушіден тұтынушыға дейінгі жеткізуді мемлекеттік бақылау қажет.

3 Нәтижелер және оларды талқылау

Мал тұқымдарының деңінің саулығы, өнімділігі сол жерлердегі ветеринарлардың қызметіне тікелей қатысты болғандықтан, оларсыз ауылшаруашығы өндірісін экспорттың кеңейтуі мүмкін емес. Сондықтан бұл сала жалақыны арттыруды, кадрлар даярлауды, деректерді жинау, автоматтандыру мен цифрландыруды қажет етеді. Нормативтік базаны жетілдіру негізінде, жоспарлау, мониторинг жүйесін енгізу және ауыл шаруашылығын субсидиялау жүйесін мемлекеттің өндіріс жүйесіне сәйкестендіру керек.

Қазақстан экономикасы аграрлық секторда үлкен әлеуетке ие, бұл азық-түлік тауарларын бөлу сияқты проблемалар. Бұған көтерме-тарату орталықтары желісін құрудың маңыздылығы туралы айтқан болатын.

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі деңгейін төмендететін негізгі проблемалар: отандық өндірістің, бірінші кезекте өнеркәсіптік өндіріс өнімдерінің жеткіліксіз деңгейі, бұл импорттық жеткізілімдердің ұлғаюын алдын ала айқындайды; нарықтың нақты қанығуына қарамастан, азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі сақталмайды, әсіресе бұл ұлттық валютаның тұрақтылығы жағдайында орын алуы мүмкін [2].

Авторлардың пікірінше Қазақстанның аграрлық секторының болашағы зор. Көптеген позициялар бойынша Қазақстан әлемдегі ірі аграрлық өнім өндірушілердің бірі бола алады. Оның ішінде экологиялық таза тамақ өнімдерін өндіру бойынша. Қазақстан «бүкіл Еуразия құрлығында астық өндіретін "нан себетіне" айналуға тиіс» - деп есептейді Мемлекет басшысы. Ол үшін шикізат өндірісінен шикізатты

қайта өңдеуге және сапалы өнім шығаруға көшу қажет. Сонда ғана Қазақстан халықаралық нарықтарда бәсекеге түсе алады.

Жеке аграрлық салада халықтың қоршаған ортаның қолайсыз факторларынан иммунитетін арттыру құралы ретінде сапалы өнім өндіруге, сондай-ақ бізде азық-түлік тәуелсіздігінің өлшемдеріне әлі қол жеткізілмеген салаларға назар аудару керек, бұл сиыр еті, сүт, көкөністер мен жемістер өндірісі. Бұл салалар бойынша импорттың үлесі әлі де елеулі. Сонымен қатар, тұтынушы үшін шағын кәсіпорындар мен фермерлік шаруашылықтардың өнімдеріне қол жетімділікті арттыру үшін кооперативті сауда мен сатуды қалыптастыру арқылы аграрлық азық-түлік нарығында бәсекелестікті дамыту маңызды [3].

Осы аграрлық секторды дамытуда ел Үкіметі «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» әзірленіп, «ҚР 2022-2026 жылдарға арналған АӨК-ті дамытудың жаңа ұлттық жобасы» іске асты [4]. Аграрлық сектордағы нарықтық қатынастарды дамытудың маңызды кезеңдерінің бірі 2003 жылғы 20 маусымдағы ҚР Жер кодексінің қабылдануы болды. Бүгінде бұл секторда көптеген өзгерістер жүзеге асуда.

Сондықтанда барлық көрсетілген кемшіліктерді жоюға мемлекетімізде барлық мүмкіндіктер бар деп есептейміз.

Шаруашылықтардың шағын нысандарын тиімді дамыту үшін мемлекеттік қолдаудың маңызы зор. Шешу үшін жемшөп өндірісінің проблемалары жемшөп дақылдарын дамытуды ынталандыру және суару аграрлық логистикаға қаражаттың жеткіліксіз инвестициялануы да экспорттың дамуын тежеп отыр. Логистикалық шығындарды біртіндеп төмендету, бүкіл азық-түлік тізбегі бойынша шығындарды қысқарту, инновациялық технологияларды енгізуге және агроөнеркәсіптік кешенде цифрландыруды дамытуға арналған инвестицияларды ұлғайту қажет [5].

Аграрлық саладағы теріс үрдістер тұтастай алғанда ел экономикасына төмен еңбек өнімділігі, аграрлық нарықтың тарылуы, жалпы өнім көлеміндегі ауыл шаруашылығының аз үлес салмағы арқылы әсер етеді. Аграрлық саладағы теріс үрдістер тұтастай алғанда ел экономикасына төмен Еңбек өнімділігі, аграрлық нарықтың тарылуы, жалпы өнім көлеміндегі ауыл шаруашылығының аз үлес салмағы арқылы әсер етеді [6].

Авторлардың пікірінше, қазірде пандемияның аграрлық секторда оның белсенді дамуына кедергі келтіретін мынадай проблемалар қалыптасты: тиімді сақтандыру жүйесінің болмауы, ауылдың нашар

дамыған инфрақұрылымы, өнімді тасымалдауға арналған жоғары тарифтер, жер қатынастарының дамымағандығы, кредиттер бойынша жоғары пайыздар, қаржы ресурстарының жетіспеушелігі және т.б. демек, аграрлық сектормемлекет тарапынан реттеп және бақылап қана қоймай қолдау қажет етеді.

Ұлттық нарықтың, оның ішінде әсіресе ауылшаруашылық саласының даму проблемаларын пандемия кезіндегі дағдарыс ашып берді. Осы салаға реформалар керек екені және ол реформалар тұтастай қайта қаралу керек екені анық [7].

БҰҰ Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы (ФАО) басқа халықаралық ұйымдармен бірлесіп пандемияға байланысты азық-түлік қауіпсіздігі үшін қауіптер туралы арнайы баяндама жариялады [8]. Жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейі төмен және азық - түлік тапшылығы бар елдер (азық-түліктің таза импорттаушылары) ең қауіпті аймақта. ФАО есептеулеріне сәйкес, егер қазіргі кездегі әлемдік ЖІӨ-нің 3 пайызға төмендеуі туралы болжам ақталса, әлемдегі аш адамдар саны 38 млн адамға, ал егер 10% - ға артса, онда 80 млн адамға артады ([7, 5-б.] қараңыз), яғни ең қолайсыз сценарийдегі аш адамдардың қазіргі саны шамамен 10% өсіңіз.

Алайда, азық-түлік қауіпсіздігінің негізі болып табылатын және өндіріс көлемінің күрт өзгеру мүмкіндігін көздемейтін аграрлық өндіріс саласы импорттық жеткізілімдердің өзгерген көлемін қамтамасыз ету жүктемесін қосымша қабылдай отырып, өзгерген жағдайда жұмысты жалғастыруға мәжбүр. Осыған байланысты, ауылшаруашылық саласы коронавирустық пандемияға байланысты ең аз зардап шеккен қызмет саласы болып табылады. 2020 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты 0,9%-ға артты, өйткені пандемияға қарсы шаралар жергілікті АӨК-ге әсер еткен бірқатар елдерде COVID-19 дағдарысы кезінде ішкі нарықтарды қанықтыру және азық-түліктің үздіксіз жеткізілуін қамтамасыз ету үшін сыртқы азық-түлік саудасына тәуелділік өсті [9]. Әлемдік сауда деректеріне сәйкес 1-кестеде 2020-2021 жылдардағы тауарлар мен қызметтердің жекелеген түрлерімен сауданың тоқсан сайынғы серпіні, кезеңдер бойынша % - бен өзгеріс берілген. 1 кестеден ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы өнеркәсіптік тауарлар саудасына қарағанда аз дәрежеде қысқарды, ал 2021 жылғы қаңтар-наурызда ол тіпті 11% - ға өсті деген қорытынды шығады.

1-кесте - 2020-2021 жылдардағы әлем бойынша тауарлар мен қызметтердің жекелеген түрлері саудасының тоқсан сайынғы серпіні, %

Тауарлар/қызметтер түрлері	2019	2020	2021
Барлығы өнім саудасы	-5,0	+2,0	+14,0
Ауыл шаруашылығы өнімдері	0,0	+6,0	+11,0
Табиғи қазбалар	-7,0	-19,0	+9,0
Өнеркәсіптік өнім	-6,0	+6,0	+16,0
Барлық коммерциялық қызметтер	-6,0	-17,0	-9,0
Көлік	-6,0	-14,0	0,0
Жолаушылар тасымалы және туризм	-26,0	+68,0	-62,0
Басқа коммерциялық қызметтер	+1,0	+2,0	-6,0
Өнім айналымына байланысты қызметтер	-6,0	-9,0	-3,0
Дерек көзі: [9] мәліметтен алынған			

Әлемдік ЖІӨ мен тауар айналымының өсу қарқыны салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр, өйткені пандемияның барлық жаңа толқындары шектеулерді Әлемдегі экономикалық және сауда белсенділігіне түбегейлі әсер ететіндей дәрежеде алып тастауға мүмкіндік бермейді [10, 11]. Бұл мән-жайлар барлық бағыттағы, оның ішінде ауыл шаруашылығы саласындағы бизнесті мемлекеттік қолдауды іске асыру қажеттілігін негіздейді. Осылайша, әлемдік экономиканы қолдауға бағытталған қаражаттың жалпы жиынтық көлемі шамамен \$13,8 трлн (әлемдік ЖІӨ-нің 16%) құрайды [12]. Пандемия шеңберіндегі мемлекеттік қолдау саланы дамытуға субсидиялар мен субсидиялар түрінде ғана емес, сонымен бірге жеңілдетілген несие берудің өзімен бірге мемлекеттік органдардың кепілдігімен несие алу мүмкіндігін де білдіреді. Еуразиялық экономикалық одақ елдерін талдау бөлігінде экономиканы мемлекеттік қолдаудың құрамы мен нысанын зерттеу қаражаттың неғұрлым маңызды көлемі Ресей мен Қазақстанда (тиісінше ЖІӨ-нің 4,5% және 8,7%) бөлінгенін қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әлем елдерінің ішінде мемлекеттік қолдаудың ең әсерлі шаралары 2020 жылы АҚШ-та болды-ЖІӨ-нің 13,2%. Бұл ретте 2020 жылы АҚШ ЖІӨ ХВҚ деректері бойынша ағымдағы бағаларда Ресейдің ЖІӨ-нен 14,2 есе және Қазақстанның ЖІӨ-нен 125,6 есе артық болды.

Елдің жалпы ішкі өнімінің 5% шамасы сала үлесіне тиесілі. Республика өңірлерінің 1 тұрғынына есептелген ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндісі 2013 жылдан 2022 жыл аралығында 40 % өсті. Өнімнің 2021 жылғы жалпы өндірілген 222,4 млн. теңге құны 2013 жылдың табысынан 6,2% төмен екені белгілі (2 кесте). Мұндағы айта кететіні, жеке қосалқы шаруашылықтарының өндіретін өнім үлесі саланың жалпы өнімінің құрлымында жоғары екені. Тағы айтатын жәйт,

өндірілетін өнімнің 80% -дай қайта өндеусіз шикізатқа өткізіледі. Ал дайын өнім бәсекеге қабілетсіз.

2 кесте - ҚР халқының жан басына шаққандағы ауыл шаруашылығы өнімдері, мың теңге

Өңірлер	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2013 /2021ж. ж., % - бен
Қазақстан Республикасы	173,1	181,8	188,5	207,0	225,7	244,8	278,2	337,7	395,5	+40%
Ақмола облысы	353,0	364,6	392,8	470,9	513,4	550,5	660,8	913,0	1008,0	+17%
Ақтөбе облысы	188,2	192,8	199,4	219,0	235,6	271,3	310,1	366,2	416,5	+38%
Алматы облысы	245,5	280,9	284,8	303,9	315,4	361,9	413,5	466,7	520,1	+28%
Атырау облысы	91,3	97,9	99,9	102,5	99,5	106,6	119,9	131,4	170,5	+88%
Батыс Қазақстан облысы	159,6	165,1	168,2	205,0	217,4	215,4	261,5	299,5	364,7	+44%
Жамбыл облысы	159,5	200,2	198,0	213,0	225,1	239,2	288,8	344,9	417,7	+39%
Қарағанды облысы	125,8	130,5	142,8	165,7	181,7	201,3	242,4	278,8	359,1	+49%
Қостанай облысы	296,5	302,9	333,8	362,0	419,5	442,3	456,9	683,7	702,0	+23%
Қызылорда облысы	98,6	93,2	104,3	104,8	114,0	131,8	160,9	177,4	208,0	+75%
Маңғыстау облысы	14,4	15,2	19,0	19,6	21,1	23,4	28,6	26,8	29,7	+4,55%
Павлодар облысы	138,8	152,0	151,7	168,0	174,0	0	0	0	0	+1,15%
Түркістан облысы	191,5	179,0	201,3	226,4	270,4	302,9	314,0	402,0	571,7	+34%
Шығыс Қазақстан облысы	572,5	610,5	667,4	726,6	888,5	924,8	1107,1	1422,7	1665,4	+10%
Шымкент қ.	0	0	0	0	0	277,1	307,0	366,4	452,0	+64%
Дерек көзі: [13] негізінде авторлармен құрастырылған.										

Ауыл шаруашылығы, орман, балық шаруалықтарын қоса алған ЖІӨ 2021 жылы млрд. теңгені құрады. 2019 жылы өнімнің жалпы шығарылымы 5151 млн. теңгені, 2020 жылы 6364 млн. теңгені, ал 2021 жылы 7515 млн құрады, ол өткен жылдар деңгейінен жоғары.

Азық-түлік өнімінің жалпы көлемі 2020 жылы 1,1 трлн теңгені, ал 2021 жыл 2021 2,2 трлн теңге (1,9% өскен) құрды. Бұл 2011 жылдың нәтижесіне қарағанда нақты мәнде (27,5 млрд. теңге)12,5%-ға жоғары екенін мәлім.

Астықты өндеу-22,3%, сүт, сүт өнімдерінің өндірісі -16,7%, наубайхана өнімдері -15%, ет өндірісі -13,6%, май өндірісі -7,9%, жеміс-

көкөніс-7,6% және басқа да салалар-16,9% өндіру құрылымындағы негізгі үлес салмағын құрайды [13].

Пайдалану жағынан жем-шөп дақылдары өндірілетін жерлер шаруа мен фермер қожалықтарына (50,4%) және кәсіпорындарға (47,9%) бөлінген. Жем-шөп түріне егіс аландары Маңғыстау және Атырау облыстарында, сондай-ақ, Нұр-сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында бөлінбеген.

Осы 2018 бен 2020 жылдар арасында заттылай түрде малға арналған дайын жем-шөп өнімі орташа жылдық 3,9% өсу қарқының көрсетті.

Пандемия жағдайы араласқанымен, агроөнеркәсіп саласында жоғары жетістіктер байқалады. Статистика деректеріне сүйенсек, 2020 жылы салада жалпы өнім өндіру 132132 теңгені құрады. Бұл өткен жылдың осындай кезеңіне қарағанда 2,5% - ға жоғары деңгейді көрсетті. Оның ішінде тірі салмақтағы мал мен құс союдың көлемі 3,6%-ға, сиыр сүт сауу 3,1%-ға ұлғаюына байланы (3 кесте).

3 кесте - Аграрлық секторын талдау көрсеткіштері

№ р/н	Көрсеткіштер, өлшем бірлігі	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
1.	Ауыл шаруашылығы еңбек өнімділігінің индексі, %	100	109	112	118	124	132	138
2.	Халықтың ең кедей бөлігінің азық-түлікке арналған шығыстары үлесі, %	54,6	52,0	54,0	53,41	55,54	62,07	59,82
3.	Мал шаруашылығының жалпы өнімі, миллион теңге	146992 3	162154 1	181091 4	205045 6	231949 7	263746 1	311697 4
4.	Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі, миллион теңге	182523 7	204758 1	224916 7	241148 7	281766 1	368731 0	438723 7
5.	Ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы, миллион теңге	332171 9	370141 5	409233 3	449758 5	517789 4	636397 6	751543 4

6.	Азық-түлік тауарлары экспортының өсуі, миллион АҚШ доллары	814	1 204	920	1077	1168	1329	1481
7.	Азық-түлік импорттың қысқарту, миллион АҚШ доллары	2511	3064	2466	2377	2288	2196	2105
8.	Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына салынған инвестициялардың нақты көлем индексі, %	91,9	147,1	127,8	105,4	141,1	115	133,2
Дерек көзі: [14] негізінде авторлармен құрастырылған.								

2021 жылы ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 2,4%-ға төмендеп, 7,5 млн теңгені құрады. 2020 жылы елде құрғақшылық кесірінен өсімдік өнімдері көлемі 6,7%-ға немесе 4,4 млн теңге төмендеді, сонымен қатар мал шаруашылығындағы өсім 3,6%-ға немесе 3,1 млн теңгеге жетті.

Осы көрсетілген кезеңде азық-түлік өнімдерінің өндірісі 1,9%-ға өсіп, ақшаға шаққанда 2,2 трлн теңгені құрады

Айта кететіні, инвестицияларда ауыл шаруашылығының капиталына жақсы көлемде ағылуда. Салаға салынған инвестициялары көлемінің индексі 2019 жылы 141,1%, 2020 жылы-115%, 2021жылы-133,2% құрады. 2019жыл мен 2021 жыл аралығында төмендеуінің себебі ең көп салынған өңірлер: СҚО - 62,6 млрд тг (+38,4%), Ақмола облысы - 35 млрд тг (+77%), Қостанай облысы - 32,7 млрд тг (+33,6%). Ал, Атырау облысында осы сала бойынша салынған инвестиция көлемі айтарлықтай төмендеген (-65,4%). Жалпы саладағы инвестиция қазақстан бойынша 2021 жылында 33,3% артып, 773,2 млрд теңгені құрады [14].

Аграрлық секторының қазіргі жағдайын және оның тиімділігін арттыруға қол жеткізу үшін мына қазіргі жағдайда төмендегі мәселелерді шешу керек деп ойлаймыз:

1. Ауыл шаруашылығының негізгі өнімдерінің шығындары көбіне Атырау, Қарағанды, Батыс, Шығыс Қазақстан облыстарында болған. Бұған себеп негізгі өндірісте болған тасымалдау, қайта өңдеу, сақтау немесе орау барысындағы бүлінген содан бұл өнімдер тұтыну үшін өткізуден алынып тасталып жарамсыз өнімдер болып есептелініп отыр.

2. Мемлекет аграрлық өндірістің әлеуметтік және экологиялық тиімділігін қамтамасыз етуге тиіс. Оның араласуы ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін нарықтық институттарды қалыптастыруға және дамытуға бағытталуы тиіс.

3. Ескірген техникалық және материалдық базаларды жаңғырту;

4. Егінді сақтау қоймаларының жетіспеушілігін болдырмау;

5. Етті басқа елдерге экспорттау мүмкіндігі үшін мал басын көбейту қажет;

6. Саланы жеткіліксіз қаржыландыруының кедергісі;

7. Ауыл шаруашылығы саласын дамытудағы проблемалар болдырмау;

8. Аграрлық аудандардағы халықты сумен, электр жарығымен және газбен қамтамасыз ету; ауыл жолдарын күрделі жөндеу және салу;

9. Ауылдық аудандардағы халықтың әл-ауқатының деңгейін арттыру.

2021 жыл қорытындысы бойынша әлеуметтік мәні бар азық-түлік тауарларының бағасы атап айтқанда, ет, секер, бау-бақша дәнді дақылдары бағалары көп қымбаттады. Қазақстанда азық-түлік өнімдері бағасының өсуіне алыпсатарлықтың да ықпалы бар. Отбасында бала саны көбейген сайын тұрмысы төмен отбасылар дұрыс тамақтанбауна яғни денсаулығына әсер етеді.

Азық-түлік бағаның жоғарлауының негізгі себептеріне: климат жағдайының құбылмалдылығы, айналамыздағы ортаның бүленуі, халық санының өсімі. Жалпы халқымызды азық-түлік тапшылығынан алдын-алу жолы болып 2050 жылда бәздер азық-түлік өнім өндіруді екі есеге артыруымыз қажет деп ойлаймыз. Сондықтанда азық-түлік өнімдері бағасының өсуін тоқтату қажет. Мемлекеттік ауыл шаруашылығы саласын дамыту бағдарламасына сай жұмыс жасау керек деп ойлаймыз.

Цифрлық технологиялардың негізгі элементтерін енгізу 2,5 млрд теңге экономикалық тиімділігін құрды. Анықтама: фермерлік шаруашылық деңгейлерінің элементтері деректер қорына жинақталған. Мысал келтірсек: өсімдік шаруашылығы – егістіктердің электрондық карталары, сұғаруды автоматты басқару; навигациялауды автоматты басқару; мал шаруашылығы – сауын автоматтарының бағдарламаларының қамтылуы, су-жем беруді автоматтандыру, жануарлар денсаулығын бақылау жүйелері, т.б.

Нарық сұранымын қанағаттандыру және агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық мүмкіндігін іске асыруға өндірілетін қажетті тауарлар топтарын анықтауды өнімге деген қажеттілік айқындайды.

Мемлекеттік саясат агроөнеркәсіптік кешенде бәсекеге қабілеттілігін іске асыру мәселелерін шешуді ресурсты қамтамасыз ету, инфрақұрылымды дамыту, ынталандырушы өнімді алудан табады.

Ауылшаруашылығын жаңалау тұрақтылығы шағын фермалар үшін басқа нәрсені білдіреді. Мұқият назар аударуды керек ететін аз дәрежедегі ұсақ егіншілік пайда болатын жағдайлар. Ұсақ фермерлердің ұмтылыстарын, дағдылары мен тәжірибелерін нақты танып, ескеріп, кез-келген маңызды іс-шараларды жүргізу керек.

2021 жылы инвестициялық субсидиялау бағдарламасын іске асыруға 104,4 млрд теңге, бұл 24 189 АӨК инвестициялық жобасын субсидиялауға және 20183 жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді. Инвестициялық субсидиялаумен АӨК-нің 34 басым бағыты қамтылды. Мысалға кейбір мемлекет тарапынан қолдау көрген шараларда қарастырайық. Мал шаруашылығында төлі бар асыл тұқымды мал басы өнім шығару пайызына байланысты мемлекеттік субсидия алады. Субсидиялау нормативтері көп өңірлік маңызы бар шаруашылықтарына арттырылып қайта қарастырылды. Оның ішінде, сүт бағыты, тәуліктік балапандарды асырау, түйе, жылқы, марал, омарта, ешкі шаруашылықтарын субсидиялау. Кәзіргі таңда 90% аса өңделетін алқаптар қауіпті егіншілік аймағында орналасқан, егін тікелей ауа-райына байланысты болып тұр. Бұл дегеніміз тікелей алатын өнім сапасына, салмағына әсер етеді.

Мысалға келтірсек, қатал ауа-райымен жауын-шашыны аз мөлшерде болатын Австралияның астық өндіретін аудандары Қазақстанның солтүстік аймақтарына қарағанда үш есе жоғары өнім алады.

Нидерланды деген ел жыл сайн 1200 милл. долларға өнімдерін экспортқа жібереді. Ал көлемі бойынша бұл ел Қазақстанның Алматы облысынан бестен бір бөлігін ғана құрайды.

Осындай мысалдардан кейін Қазақстанның ауылшаруашылығының өсуне әлде мүмкіншілігімен орны бар, еліміздің экономикасының драйвері бола алады және болуға тиіс деп ойлаймыз. Сарапшылардың пікірлеріне сүйенсек, мемлекеттік тұрғыдан цифрлық технологияларды еңгізіп, отандық өндірушілердің жағдайларына бейімдеп, жүйелі түрде іске асыру қажет. Енді осы тұрғыдан ең өзекті мәселе болып қалатын ол кадрларды даярлау.

5 Қорытынды

1. 2019-2021 жылдардағы аграрлық сектор қызметінің нәтижелерін әлемде, қазақстанда талдағаннан кейін біз оның көрсеткіштерінің оң өсу тенденциясын байқаймыз. Енгізілген

шектеулер мен COVID-19 пандемиясына қарамастан, бұл сала экономика көшбасшыларының бірі болып қала береді. Бұл ауылшаруашылық кәсіпорындарының жұмысы үздіксіз және импортты алмастыруға бағытталғанын көрсетеді. Қазақстанның аграрлық кешенінің дамуының оң динамикасы, жалпы өнім жинау бөлігінде де, талданған кезеңдегі егіс алқаптарында да оның болашақтағы дамуының әлеуетті резервін анықтайды.

2. Геосаяси ахуалдың әсерінен Қазақстан қазіргі қаржылық-экономикалық қиыншылықтарға, әлемдегі қатаң санкциялардың қойлуы себебінен елдегі ауыл шаруашылығы техникалары дұрыс жұмыс жасауы азық-түлік бағасының жөнсіз қымбаттауының алдын-алу қажет. Осы жағдай қазірде қарапайым халықтың тұтынатын күнделіті азық-түліктің қымбаттауын мемлекеттік бақылау қажет.

3. Жоғарыда аталып кеткен саладағы барлық нәтижелер, осы нарық экономикасына ең қажетті екені, пайдалы болып табылады. Агроөнеркәсіп өндірісін субсидиялау бағдарламасы, саланы, фермерлер мен тауар өндірушілерді қолдаудың барынша тиімді қамтылуына бағытталғаны сөзсіз.

4. Аграрлық сектордың негізі болып мал және өсімдік шаруашылығы болғандықтан осы салада кадрларды дайырау қажет. Әсересе аграрлық саладағы жаңа техникаларды меңгере алмау басты назарда қалып отыр.

5 Аграрлық сектордағы субсидиялау бағдарламасын іске асырудың жыл сайынғы тәжірибесі бюджет қаражатының негізгі көлемі орта есеппен ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңартуға тиесілі екенін көрсетеді. 2021 жылдың қорытындысы бойынша бюджет қаражатының «67,7 млрд теңгеден астам негізгі көлемі немесе 65%-ы ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуды субсидиялауға тура келді». 2019-2021 жылдары сатып алынған техникалар субсидиямен қамтылды.

Әдебиеттер

1. ҚР Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың "Жаңа Қазақстан: жаңарту және жаңғырту жолы" атты Қазақстан халқына жолдауы [Электрондық ресурс]. – 16.03.2022. - URL: <https://www.akorda.kz>. (өтініш берген күні: 16.03.2022).

2. Акимбекова Г.У. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың басым бағыттары / Акимбекова Г.У., Никитина Г. А. / Аграрлық нарық проблемалары. – 2020. – №. 4. – Б.13-23. DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.01

3. Петриков А.В. Аграрлық азық-түлік секторының пандемиядан кейінгі шындыққа бейімделуі //Ресейдің еркін экономикалық қоғамының ғылыми еңбектері. – 2020. – Т.223. – №. 3. – Б.99-105. DOI: 10.38197/2072-2060-2020-223-3-99-105

4. Ауыл шаруашылығы саласын дамытудың 2021 жылғы қорытындылары және алдыңғы кезеңге арналған жобалары/ Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурстары [Электрондық ресурс]. – 17.02.2022). <https://primeminister.kz/kz/news/reviews/auyl-sharuashylygy-salасыn-damytudyn-2021-zhylgy-korytyndylary-zhane-aldagy-kezenge-arnalghan-zhosparlary-2291> (өтініш берген күні: 25.03.2022)

5. Нарынбаева А.С. Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы ретінде аграрлық нарықты дамыту / Нарынбаева А. С., Шахман Е. Т. / Аграрлық нарық проблемалары. – 2021. – №. 1. – Б.91-100. DOI: 10.46666/2021-1-2708-9991.11

6. Курманова Г.К. Қазақстан Республикасының аймақтық ауыл шаруашылығын дамыту / Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А./ Аграрлық нарық проблемалары. – 2020. – №. 3. – Б.43-50. DOI: 10.46666/2020.2708-9991.05

7. Темірбекова А.Б. Пандемия жағдайындағы Қазақстан Республикасының аграрлық секторы / Темірбекова А.Б., Дуламбаева Р.Т., Калдияров Д.А. / Аграрлық нарық проблемалары. – 2021. – Т. – №. 4. – Б.23-30. DOI: 10.46666/2021-4.2708-9991.02

8. FAO. COVID-19 Global Economic Recession: Avoiding Hunger Must Be at the Centre of the Economic Stimulus. – 2020. DOI: org/10.1080/03066150.2020.1823838

9. 2020-2021 жылдардағы әлемдік сауда және нарықтар [Электрондық ресурс] // URL: <https://marklog.ru/mirovajatorgovlja-i-gynki-v-2020-2021-gg-pod-vlijaniem-pandemii-covid-19> / (өтініш берген күні: 10.03.2022).

10. Александров О.В. Пандемияның саудаға әсері және оны азайту жолдары / Александров О.В., Добролюбова е. и. / сауда саясаты. – 2020. – №. 1 (21). – Б.7-14. Doi:10.17323/2499-9415-2020-07-14

11. Ерохин В. COVID-тен кейінгі дәуірдегі экономикалық дамуды зерттеу // бизнес-стратегия, қаржы және менеджмент журналы, 2. – 2021. – Т. -№. 2. – С. 4. Doi:<http://dx.doi.org/10.12944/JBSFM.02.01.02>

12. Селищева Т.А. Covid-19 пандемиясының Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің экономикасына әсері және оны қалпына келтіру перспективалары //Санкт-Петербург мемлекеттік экономикалық университетінің жаңалықтары. – 2021. – №. 3 (129). – С. 36-42. [Электрондық ресурс]. -

18.04.2021/file:///C:/Users/User/Downloads/vliyanie-pandemii-covid-19-na-ekonomiku-stran-chlenov-evraziyskogo-ekonomicheskogo-soyuza-i-perspektivy-ee-vostanovleniya.pdf (жүгінген күні: 02.02.2022).

13. Ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілер бағдарламасының индексі / Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарына реформалар агенттігі, ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдау жүйесі материалдары [Электрондық ресурс]. 2022.URL:<https://taldau.stat.gov.kz/kk/NewIndex/GetIndex/701220> (жүгіну күні: 20.03.2022).

14. Аграрлық секторды талдау көрсеткіштері / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының материалдары [Электрондық ресурс]. - 2022.- URL: <https://stat.gov.kz/search> (өтініш берген күні: 23.03.2022)